ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ УМИСНОГО ВБИВСТВА: МЕЖІ КОМПЕТЕНЦІЇ ПСИХОЛОГА І СУДУ

Дудка А. О., Київський університет інтелектуальної власності та права

DOI: 10.53672/ej.6.2026.03.05 Check for updates

Анотація. Авторка з'ясовує психологічний зміст суб'єктивної сторони умисного вбивства та обґрунтовує межі компетенції судового експерта-психолога і суду. Розкрито інтелектуальний і вольовий компоненти умислу, роль мотиву, мети та емоційного стану, зокрема стану сильного душевного хвилювання як обов'язкової ознаки складу, передбаченого ст. 116 КК України. Визначено, що до компетенції експерта належить встановлення індивідуально-психологічних особливостей, мотиваційних чинників, емоційного стану особи та міри її здатності усвідомлювати свої дії й керувати ними, тоді як правова кваліфікація діяння (форма умислу, наявність ознак ст. 116 КК України) належить виключно до компетенції суду. Авторка наголошує, що порушення цього розмежування з будь-якого боку є типовою фаховою помилкою, яка спотворює і експертний висновок, і судове рішення.

Ключові слова: суб'єктивна сторона злочину, умисне вбивство, сильне душевне хвилювання, межі компетенції експерта, судово-психологічна експертиза, форма вини.

Постановка проблеми. Суб'єктивна сторона умисного вбивства є одним із найскладніших елементів складу кримінального правопорушення. Вона відображає внутрішнє психічне ставлення особи до діяння та його наслідків і включає вину у формі умислу, а також, за певних умов, мотив, мету та емоційний стан. Психологія оперує поняттями усвідомлення, вольової регуляції, мотивації та емоційного впливу на поведінку, тоді як кримінальне право надає цим поняттям юридичного значення. Нерозрізнення цих рівнів призводить до типових помилок у висновках експертів і в судових рішеннях.

Особливо гостро проблема меж компетенції постає у справах про умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України), де емоційний стан безпосередньо входить до суб'єктивної сторони складу. Психолог досліджує психічну діяльність особи, суд дає правову оцінку. Змішування цих функцій спотворює і експертний висновок, і судове рішення.

Мета. З'ясувати психологічний зміст суб'єктивної сторони умисного вбивства та обґрунтувати межі компетенції судового експерта-психолога і суду.

Аналіз стану опрацювання питання. У кримінально-правовій літературі суб'єктивна сторона традиційно визначається як психічне ставлення особи до вчинюваного діяння та його наслідків, що характеризується виною, мотивом, метою та емоційним станом [1]. Для умисного вбивства обов'язковою є вина у формі прямого або непрямого умислу [2].

Шепітько і Коновалова підкреслюють, що предметом судово-психологічної експертизи є вплив індивідуально-психологічних особливостей та емоційного стану на усвідомлення і регуляцію дій, а не правова кваліфікація цього стану [3]. Медведєв розглядає психологічний зміст вини через інтелектуальний і вольовий компоненти [4]. Кацавець наголошує на ролі мотиваційної сфери у структурі злочинної поведінки [5].

У справах за статтею 116 КК України для встановлення стану сильного душевного хвилювання, як правило, призначається судово-психологічна експертиза, а правову оцінку наявності

цієї ознаки суд залишає за собою. Таким чином, у літературі та судовій практиці вже окреслено розмежування, проте практичне застосування меж компетенції досі породжує помилки.

Виклад основного матеріалу.

1. Психологічний зміст суб'єктивної сторони умисного вбивства

З психологічної точки зору суб'єктивна сторона відображає процеси, що відбуваються у психіці особи під час вчинення діяння. Інтелектуальний компонент умислу включає усвідомлення суспільно небезпечного характеру дій та передбачення наслідків. Вольовий компонент – бажання настання наслідків або свідоме їх допущення. Мотив виступає внутрішнім спонуканням, мета – уявним результатом, на який спрямована поведінка. Емоційний стан може суттєво модифікувати як усвідомлення, так і вольову регуляцію [3; 4].

У випадку ст. 116 КК України емоційний стан (сильне душевне хвилювання) набуває статусу обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони. Він має раптово виникнути як реакція на протизаконне насильство, систематичне знущання або тяжку образу з боку потерпілого [2] і, за усталеним у теорії та експертній практиці розумінням, істотно знижувати здатність особи усвідомлювати свої дії або керувати ними.

2. Компетенція судового експерта-психолога

Судово-психологічна експертиза досліджує психічно здорову особу. До компетенції експерта належить встановлення: індивідуально-психологічних особливостей (у тому числі тих, що визначають схильність до кумуляції афекту); провідних мотиваційних чинників; емоційного стану особи в момент вчинення діяння; міри здатності розуміти характер своїх дій та їх наслідки; наявності або відсутності стану, що суттєво вплинув на свідомість і поведінку [3; 6].

Експерт не має права формулювати висновки на кшталт «особа діяла з прямим умислом», «перебувала у стані, передбаченому ст. 116 КК України» або «є винною». Такі формулювання є правовою кваліфікацією і виходять за межі спеціальних знань психолога. Вимоги Етичного кодексу психолога щодо професійної компетентності зобов'язують психолога братися лише за завдання в межах власної фахової компетентності [7].

3. Компетенція суду

Суд на підставі всіх зібраних доказів, у тому числі висновку експерта, встановлює наявність або відсутність ознак суб'єктивної сторони як елементів складу кримінального правопорушення. Саме суд дає правову оцінку встановленому психологом емоційному стану і вирішує, чи відповідає він правовому поняттю «стан сильного душевного хвилювання». Суд також визначає форму вини (прямий чи непрямий умисел) як юридичну категорію [2].

4. Практичні наслідки розмежування

Дотримання меж компетенції забезпечує достовірність експертного висновку і законність судового рішення. Психолог описує динаміку емоційного стану, ступінь його впливу на усвідомлення та регуляцію дій, вказує на наявні дані та обмеження дослідження. Суд інтегрує цей опис у систему доказів і формулює правовий висновок. Порушення меж з обох сторін призводить або до підміни правової оцінки психологічними категоріями, або до ігнорування спеціальних знань.

Висновки.

1. Психологічний зміст суб'єктивної сторони умисного вбивства охоплює інтелектуальний і вольовий компоненти умислу, мотиваційну сферу та емоційний стан, що впливає на усвідомлення і регуляцію поведінки.

2. Судовий експерт-психолог досліджує індивідуально-психологічні особливості та емоційний стан особи, встановлює міру впливу цього стану на здатність усвідомлювати дії і керувати ними, але не дає правової кваліфікації.

3. Суд встановлює наявність ознак суб'єктивної сторони як елементів складу кримінального правопорушення і дає їм правову оцінку.

4. Розмежування компетенції є обов'язковою умовою достовірності експертного висновку та законності судового рішення; його порушення є типовою фаховою помилкою.

5. Подальшого опрацювання потребує розроблення типових формулювань висновків судово-психологічної експертизи, які б чітко відображали межі компетенції психолога.

Список використаних джерел

1. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.

2. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 01.11.2026).

3. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Юридична психологія : підручник. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2025. 280 с.

4. Медведєв В. С. Кримінальна психологія : підручник. Київ : Атіка, 2004. 368 с.

5. Кацавець Р. С. Кримінальна психологія : навч. посіб. 3-тє вид., допов. Київ : Алерта, 2025. 162 с.

6. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу від 26.12.2012 № 1950/5, зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98 (дата звернення: 01.11.2026).

7. Етичний кодекс психолога : прийнятий на І Установчому з'їзді Товариства психологів України 20 груд. 1990 р., м. Київ. URL: https://upsihologa.com.ua/article/etychnyi_kodeks_psyhologa/ (дата звернення: 01.11.2026).

The Psychological Content of the Subjective Element of Intentional Murder: The Boundaries of Competence between the Psychologist and the Court

Dudka A. O.

Abstract. The paper clarifies the psychological content of the subjective element of intentional murder and substantiates the boundaries of competence between the forensic psychologist and the court. It examines the intellectual and volitional components of intent, and the role of motive, purpose and emotional state, including a state of strong emotional disturbance as a mandatory feature of the offence under Article 116 of the Criminal Code of Ukraine. It is established that the expert's competence covers identifying the person's individual psychological traits, motivational factors, emotional state and the degree of their ability to realize and control their actions, whereas the legal classification

of the act — including the form of intent and whether the elements of Article 116 are present — belongs exclusively to the court. The author stresses that a breach of this boundary from either side is a typical professional error that distorts both the expert opinion and the judicial decision.

Keywords: subjective element of a crime, intentional murder, strong emotional disturbance, boundaries of expert competence, forensic psychological examination, form of guilt.

References

1. Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine. General part] : pidruchnyk / Yu. V. Baulin, V. I. Borysov, V. I. Tiutiuhin ta in. ; za red. V. V. Stashysa, V. Ya. Tatsiia. 4-te vyd., pererob. i dopov. Kharkiv : Pravo, 2010. 456 s. [in Ukrainian].

2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (data zvernennia: 01.11.2026). [in Ukrainian].

3. Shepitko V. Yu., Konovalova V. O. Yurydychna psykholohiia [Legal psychology] : pidruchnyk. 4-te vyd., pererob. i dopov. Kharkiv : Pravo, 2025. 280 s. [in Ukrainian].

4. Medvediev V. S. Kryminalna psykholohiia [Criminal psychology] : pidruchnyk. Kyiv : Atika, 2004. 368 s. [in Ukrainian].

5. Katsavets R. S. Kryminalna psykholohiia [Criminal psychology] : navch. posib. 3-tie vyd., dopov. Kyiv : Alerta, 2025. 162 s. [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Instruktsii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen [On approval of the Instruction on the assignment and conduct of forensic examinations and expert studies and the Scientific and methodological recommendations on the preparation and assignment of forensic examinations and expert studies] : nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 08.10.1998 № 53/5 (u redaktsii nakazu vid 26.12.2012 № 1950/5, zi zminamy). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98 (data zvernennia: 01.11.2026). [in Ukrainian].

7. Etychnyi kodeks psykholoha [Code of ethics of a psychologist] : pryiniatyi na I Ustanovchomu z'izdi Tovarystva psykholohiv Ukrainy 20 hrud. 1990 r., m. Kyiv. URL: https://upsihologa.com.ua/article/etychnyi_kodeks_psyhologa/ (data zvernennia: 01.11.2026). [in Ukrainian].

Бібліографічний опис (ДСТУ 8302:2015): Дудка А. О. Психологічний зміст суб'єктивної сторони умисного вбивства: межі компетенції психолога і суду. Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці. 2026. Т. 11, № 2 (62). С. 52–55. DOI: https://doi.org/10.53672/ej.6.2026.03.05.